

Cite: Novikov, Valerii (2023). Etychnyi pryntsyp spravedlyvosti u prosuvuvanni kontseptsii liudsko-ho rozvytku [The Ethical Principle of Justice in the Promotion of the Concept of Human Development]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and Social Economy*, 1 (51), 3-22. <https://doi.org/10.15407/dse2023.01.003>

<https://doi.org/10.15407/dse2023.01.003>

УДК 316.344.519.872

JEL Classification: I 29, I 19B

ВАЛЕРІЙ НОВІКОВ, д-р екон. наук, проф.

Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

ЕТИЧНИЙ ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПРОСОВУВАННІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Справедливість — одне з найчастіше використовуваних понять світового і сучасного українського політичного та наукового дискурсу. Феномен справедливості — складне і багатоаспектне явище, що характеризує всю систему суспільних відносин у всьому різноманітті її конкретних проявів у сфері просування концепції людського розвитку. Справедливість ще з часів античності є одним з основних предметів наукових досліджень соціологів, економістів, філософів країн Західної та Східної Європи. Існує декілька трактовок цієї дефініції. Однією з розповсюджених є визначення справедливості з теоретичних позицій т.зв. трансцендентального інституціоналізму, що лежить в основі робіт багатьох відомих теоретиків. Серед цього напряму спостерігаються конкуруючі точки зору відносно підходів до реалізації справедливості. Концепція утилітаризму, яка була розповсюджена у другій половині ХХ ст., має своїх прихильників відносно справедливого змісту людського розвитку й у наш час. У статті відстоюється логічна конструкція справедливості, яка знаходиться на перетині економічної теорії та моральної філософії. Спираючись на традицію, пов'язану з класиком політичної економії Адамом Смітом, вона базується на процедурі громадського вибору, співставленні та ранжуванні пріоритетів. Постійне вдосконалення та регулювання процесами людського розвитку протиставляються встановленому жорсткому інституційному під-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2023. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ходу, що лежить в основі договірної теорії. Метою дослідження є розкриття справедливості як поняття, що містить у собі вимоги щодо відповідності її теоретичної трактовки практичної ролі стосовно відстоювання індивідуумами своїх прав. Новизною є обґрунтування конструктивної значущості справедливості як етичної категорії і наближеності її демократичних процедур до реальних життєвих проблем людей, що надає їй пріоритет щодо інших аналогічних наукових течій та концепцій ліберально-демократичного спрямування. Застосовано метод порівняльного аналізу дефініцій соціальної справедливості у ході її еволюційного розвитку. Пропонується інструментарій м'якого моделювання соціально справедливого споживання матеріальних благ та послуг серед різних за доходами груп населення.

Ключові слова: справедливість, етична економіка, філософія права, суспільний вибір, трансцендентальний інституціоналізм.

Постановка проблеми та її актуальність. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли гальмується соціальна динаміка, проблематику людського розвитку необхідно розглядати в тандемі таких понять, як сталість і рівність. Першими з дослідників, хто наполегливо рекомендував вивчати ці питання у поєднанні, були Судхір Ананд і Амартія Сен. Проте сьогодні багато суперечок про сталість обходять тему рівності, розглядаючи її як окрему і не у зв'язку із людським розвитком [1, с. 18; 2, с. 33]. Такий погляд видається неповним і контрпродуктивним. По-перше, тому що ігнорується етичний характер людського розвитку, по-друге — вносить протиріччя в інститути його реалізації.

Сучасне уявлення про рівність має сходити до проблеми справедливості. Актуальність вивчення і реалізації цієї концептуальної парадигми повною мірою була поставлена у «Доповіді про стан людського розвитку 2011. Стійкий розвиток і рівність можливостей: краще майбутнє для всіх»: «Наше визначення стійкого людського розвитку носить нормативний характер: ми прагнемо до стабільності не будь-якого стану, але лише такого, що розширює суттєві свободи. Тому несправедливий розвиток ніколи не може бути стійким» [1, с. 18]. Поєднання двох зазначених аспектів рівності та людського розвитку в єдиному концептуальному ключі викликає підвищений інтерес до теми справедливості.

Аналіз останніх досліджень. Першою в Україні фундаментальною роботою, присвяченою темі соціальної справедливості і людському розвитку, є колективна монографія «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи», підготовлена під керівництвом академіка НАН України Е. М. Лібанової (E. M. Libanova), опублікована у 2019 р. Головна ідея наукової праці спрямована на визначення діалектичного протиріччя між ефективністю та справедливістю і використання його для забезпечення сталого людського розвитку. Використано нормативний підхід і механізм публічно-приватного партнерства для досягнення соціальної справедливості [3].

З точки зору адміністративного, фінансового та інформаційного права розглядає справедливість Н. В. Шелевер (N. V. Shelever) у рефераті «Принцип соціальної справедливості в конституційному праві» (2020 р.). У цій роботі наголошується, що на даний час з огляду на ситуацію, яка склалася в нашій державі, а саме: пандемія коронавірусу *Covid-19*, війна на Сході України, економічна криза, масова міграція, доцільним є дослідження питання реалізації принципу справедливості на практиці. Автор аналізує проблеми, які виникають, та вказує на шляхи їх вирішення. Акцентується увага, що у Конституції Японії та Іспанії закріплено не лише соціальні гарантії для громадян, але й обов'язок працювати. Відсутність справедливості, на думку автора, обмежує бажання іноземних інвесторів вкладати свої кошти в економіку України, бо вони не мають ніяких гарантій для успішного ведення бізнесу [4].

Історико-філософський аналіз справедливості здійснено В. В. Булгаковим (V. V. Bulgakov) та Д. В. Булгаковою (D. V. Bulgakova) у статті «Поняття "справедливості" на історичних етапах розвитку суспільства». Автори вважають, що поєднання ідей справедливості, законів, вимог громадськості і держави втілюється в невід'ємній атрибут суспільного життя різних держав лише в сучасний час, коли справедливість стала розглядатись як природний початок регулювання відносин у суспільстві [5; с. 328].

Соціально-філософський підхід до трактовки справедливості використано Л. Ю. Піонткевич (L. Y. Piontkевич) у статті «Проблема справедливості у соціальній філософії». Автор акцентує, що політичні теорії моралістів і релігійних ідеалістів, які намагаються обійти або ігнорувати економічні основи справедливості, наймовірніше наївні порівняно з класичними політ-економічними концепціями [6, с. 109].

Ознайомлення з останніми дослідженнями з проблематики справедливості свідчить, що вивчення цього феномену не можна вважати остаточним. Дискусійним залишається розуміння соціоекономічних основ справедливості, здатних дати соціальний вектор і моральний (етичний) орієнтир людському розвитку. Весь історично довгий процес аналізу категорії справедливості був спрямований на формування цілісного уявлення про справедливий устрій суспільства. Відповідно до соціально-економічних течій виокремились різні концепції справедливості: від античної до ліберальної, де провідним принципом стала корисність. Сучасні уявлення про справедливість пов'язані переважно з прізвищами Дж. Ролза (Dzh. Rolz), Р. Нозіка (R. Nozik) та А. Сена (A. Sen). Теорія А. Сена за своїм характером є функціональною і враховує інтуїтивні уявлення людей про справедливе. Функціональний підхід — найбільш продуктивний. Проте модель Сена при всій її теоретичній оригінальності певною мірою не позбавлена утопізму і з емпіричної точки зору потребує подальшого дослідження. Але з приводу цього ще не склалась повноцінна дискусія — насамперед важливо співста-

вити дві моделі: кількісну, засновану переважно на нормативних методах, та якісну, де дефініція справедливості визначається в контексті соціогуманітарного значення.

Метою дослідження є розкриття справедливості як поняття, що містить у собі вимоги щодо відповідності її теоретичної трактовки практичної ролі стосовно відстоювання індивідуумами своїх прав.

Новизною є обґрунтування конструктивної значущості справедливості як етичної категорії і наближеності її демократичних процедур до реальних життєвих проблем людей, що надає їй пріоритет щодо інших аналогічних наукових течій та концепцій ліберально-демократичного спрямування.

Застосовано метод порівняльного аналізу дефініцій соціальної справедливості у ході її еволюційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. У «Доповіді про людський розвиток. 2011: Сталий розвиток та рівність можливостей: найкраще майбутнє для всіх» відмічається, що в останні роки порівняно з попередніми поглядами «Поняття рівності можливостей, використовується взаємозамінно з поняттям справедливості, і стало вживатися, перш за все, стосовно справедливості розподілу — тобто невинуватої нерівності для людей» [1, с. 18]. Політекономічне поняття справедливості, якщо воно обговорюється в контексті теорії поняття рівності, яке використовується разом з поняттям справедливості, має вживатись, «перш за все, стосовно справедливості розподілу — тобто невинуватої нерівності для людей». Між рівністю та стійкістю справедливості формально не простежується позитивний емпіричний зв'язок. Цілком можливо, що такий зв'язок існує. Заставою цього є подібність понять в одному фундаментальному аспекті: обидва стосуються дистрибутивної рівноправності. Дистрибутивний підхід допомагає зрозуміти зв'язки між рівністю і справедливістю, — як вони посилюють одна одну в деяких випадках і які компроміси між ними можуть виникнути. У згаданому документі справедливість вживається як завдання, але не як інструмент досягнення людського розвитку. А втім, центральним моментом у взаємодії зазначених понять є справедливість. Навколо неї концентруються всі заходи державної соціальної політики, в т.ч. щодо соціальної рівності. Важлива роль справедливості у вирішенні проблем людського розвитку викликає підвищену зацікавленість у сучасному осмисленні її як наукової категорії. В науковій літературі соціальна справедливість, обумовлюючи міру рівності і нерівності, розглядається як етична дефініція і переважно досліджується у якості предмета теоретичної соціології. Гідність людини, її життєві цінності аналізуються через узагальнення морального, філософського, правового та інших підходів до питань соціальної ієрархії [7, с. 86—89]. Оскільки соціальна справедливість за змістом є ідеальною цінністю, вона не піддається точному виміру і може трактуватися з різних концептуальних позицій. Завдяки цьому значно різняться теоретичні по-

гляди дослідників на природу соціальної нерівності, чинники її підтримки, сутність соціальної диференціації тощо.

Першим економістом-класиком, котрий звернув увагу на природу та фундаментальне значення справедливості, був Адам Сміт. У 1759 р. він видав свою першу працю «Теорія моральних почуттів», яка за характером є філософсько-етичним твором. Ця книга розкриває найважливішу роль моральності у суспільстві та житті людства. Сміт переконаний, що «багатство народів» створюється саме тими людьми, які не лише стали економічно достатніми, але й наділені «високими чеснотами». Значне місце в його теоретичному вченні займають найважливіші етичні категорії, передусім справедливість. Оскільки з цією дефініцією пов'язані погляди багатьох економістів на соціальний устрій сучасного суспільства, важливо з'ясувати точку зору Сміта-філософа на справедливість, оскільки вона сформулювалась ним в епоху зародження та затвердження капіталістичного засобу виробництва. Помітна гуманітарна роль А. Сміта у розвитку теорії моральної проблематики мала неабияке значення для фундаментальної розробки політичної економії і спричиняє зараз великий вплив на основні напрями розвитку економічної науки. Свідченням тому є те, що «Теорія моральних почуттів», не випадково викликає зараз науковий інтерес. Триває пошук не тільки змісту соціальної справедливості на основі аналітичних філософських концепцій, але й вироблення практичної, тобто здійснення історично можливого сценарію справедливої організації суспільства.

Робота А. Сміта написана з позицій етичного сентименталізму¹. Безумовно, він дотримувався тих морально-філософських ідей, які відзначали цей напрям, поділяв теорію морального почуття. Однак у філософії Сміта роль почуттів зазнає подальшого розвитку порівняно з авторами попередніх наукових теорій. Однією з відмінних рис сенсуалістичної етики Сміта був психологічний підхід до моралі. Це означає, що акцент ставився на чуттєво-емоційній основі моральності. Джерелом моральної поведінки за логікою Сміта, є такі риси, як співчуття або симпатія. Цим самим з'ясується громадський характер міжособистісних відносин та соціальної природи «моральних почуттів».

По-іншому, ніж його сучасники, трактує А. Сміт поняття чесноти. На відміну від звичайного життєвого «пристойного» вчинку чеснота вимагає від людини такого ступеня великодушності та благородства, на яку бувають здатні нечисельні, істинно добродішні люди [8, с. 46].

Поділяючи дефініцію справедливості на види, Сміт тим самим передбачає певною мірою кантівське розмежування моральних вчинків на ле-

---

¹ Етичний сентименталізм — традиція у новоевропейській етиці, представники якої повністю чи частково обґрунтовували мораль на моральному почутті (або почуттях, емоціях). Термін «моральне почуття» («*moral sense*») введено у філософсько-етичне мислення на початку XVIII ст.

гальні та моральні, але робить це, зрозуміло, в рамках своєї етичної концепції. «Пристойний» і справедливий добродесний вчинок відрізняється, за Смітом, лише ступенем морального змісту. Якщо Іммануїл Кант пов'язував різницю між легальними і моральними вчинками з апіорним моральним законом, почуттям обов'язку, то у Адама Сміта перевага віддається не «холодному почуттю обов'язку», а природним уподобанням, що схиляють людей до добра (8, с. 9—10).

У контексті пропонованої читачам статті недоцільно розглядати детально всі аспекти сенсуалістичної етики, оскільки це є предметом філософської науки. Важливо лише відмітити концептуальний характер позиції А. Сміта. В «Теорії моральних почуттів» лише намічено аналіз тієї сфери суспільного життя економічних відносин, яким було присвячено цілком його «Дослідження про природу та причини багатства народів». Свідомість людей, які мають економічні інтереси і спонукають їх до обміну товарами та послугами, не може нехтувати громадськими зв'язками, заснованими на моральних відносинах між людьми, на взаємній симпатії та прихильності. Таким чином, у роботі Сміта долаються елементи утилітаризму, які містилися в етичному вченні Д. Юма та розвинені згодом англійським теоретиком моралі та права І. Бенґамом, що проголосив принцип корисності головною метою моральної діяльності та основою людського щастя (8, с. 18—19).

У своєму дослідженні А. Сміт виходив за межі суто психологічного аналізу моральної свідомості та поведінки. Визнаючи, що моральні вчинки багато в чому зумовлені становими відмінностями та всім «порядком суспільства», Сміт між тим торкався питань управління людським розвитком. Він не доводив різницю між мораллю і правом. Утім, це робили й інші мислителі XVII—XVIII ст. Але на відміну, наприклад, від Т. Гоббса, який вважав, що людина за своєю природою нездатна до суспільного життя і долучається до неї лише за допомогою державної влади, Сміт стверджував: «Людина може існувати лише у суспільстві; природа, що призначила її до такого становища, обдарувала її всім необхідним для цього. Справедливість становить собою головну основу суспільного устрою. Якщо вона порушується, то величезна будівля, яка видається людським суспільством, що споруджується і скріплюється самою природою, негайно валиться і перетворюється на порох» [8, с. 14].

Під час діяльності А. Сміта проблема права та справедливості була дискусійною. У XVIII ст. англійський юрист У. Блекстоун дав таке визначення: «Закон є норма громадянської поведінки, запропонована верховною владою в державі, яка вказує на те, що вірно і справедливо, і забороняє те, що неправильно і несправедливо». Це формулювання неодноразово піддавалося критиці, в основу якої було покладено думку про несумісності права та справедливості. У разі заперечення правової природи справедливості

маємо справу з заміною правового (загального і рівного) значення справедливості певним окремим, приватним (навіть частковим) інтересом і довольним змістом» [9].

Коментуючи правовий підхід до справедливості у роботі А. Сміта, слід наголосити, що стверджуючи людину як активний суб'єкт суспільних відносин, автор передбачає механізм регулювання соціальним розвитком, заснованим на співставленні потреб та інтересів, що й було помічено, затребувано і розвинуто наступними дослідниками.

Проблема справедливості як соціально-економічного та морального явища і після XVIII ст. продовжувала залишатися відкритою для дискусій та соціальних проєктів. Зважаючи на всю різницю між філософськими основами авторських позицій, кінцеві цілі були однотайними. Юридичний зміст справедливості знайшов своє найбільш глибоке продовження у таких філософів європейського відродження, як Ж.-Ж. Руссо та І. Кант. У Ж.-Ж. Руссо моральність (справедливість) не передує політичному життю, а є результатом суспільного договору. Збереження індивідуальної свободи і справедливості в межах суспільного порядку можливе тільки при створенні такої організації відносин, коли підпорядкування всім означає одночасно непідпорядкування нікому, крім самого себе. Вирішення такого завдання Ж.-Ж. Руссо пропонує через створення особливої політичної субстанції, яка презентує собою єдине джерело законів — загальної волі. Ця структура спрямована не на забезпечення переваг для приватних осіб, а на досягнення загальних цілей. Найвагомим проявом справедливості загальної волі є встановлення нею загальної рівності прав.

Поєднати свободу і зберегти повагу до моральної гідності особи вирішував І. Кант, який розвинув вчення Ж.-Ж. Руссо. Кант змінив трактовку поняття загальної волі й суспільного договору. Його морально-політична концепція полягає в тому, що суспільний договір розглядається не як історичний факт, а як ідея розуму. Для І. Канта загальна воля і суспільний договір уже не політичний принцип, а трансцендентальний критерій, що дає змогу встановити моральну легітимність закону. У випадку Е. Канта його морально-правова доктрина заснована на принципах чистого розуму і тому не допускає компромісів із практикою, з реальністю. Сутність права у трактовці І. Канта полягає в тому, що не заперечуючи прояву людської свободи, він блокує можливість руйнівних тенденцій суб'єктивної волі, створює перешкоди для впливу на інших людей. Завдяки цьому теоретично встановлюється певний баланс інтересів, гармонійна рівновага в громадському управлінні суспільством, що забезпечує дотримання принципів справедливості. Точка зору І. Канта була сформульована в літературі як «категоричний імператив», названий його іменем, і активно використовується або пропонується сучасними дослідниками, коли вивчається питання людського розвитку.

Питання справедливості, нерівності та можливостей їх реалізації викликали інтерес на всіх етапах суспільного розвитку від античного і римського до сучасного глобального. Найбільш обґрунтовано довів свою думку Марк Туллій Цицерон, висловлення якого становлять собою унікальне за охопленням викладення проблеми справедливості, співзвучне з нашим часом. Проблема справедливості вирішується Цицероном, як і у греків, не з інтересів окремих верств, а виходячи з інтересів держави як єдиного цілого. Цицерон висловлюється за змішану форму управління, що складається з трьох елементів: монархії, аристократії й демократії. Модель змішаного державного устрою є, на думку Цицерона, бажаним рішенням політичної проблеми справедливості. Змішаний принцип — це кредо римського філософа, полягає у «згоді станів», практичний зміст якої полягає в досягненні суспільного примирення і згоди.

Політична згода (консенсус) станів, що спирається на загальні інтереси, не є єдиною основою зміцнення громадянського суспільства на основі політичної справедливості. Іншим фактором виступає, як і у греків, «природне право», де виокремлюються два види права: позитивне і природне. Перший вид — це сукупність законів, що регулюють поведінку громадян у суспільстві, другий — ототожнюється з людським розумом і має пріоритет над позитивним правом. Розмежування «природного права» призводить до усвідомлення фундаментальної етичної рівності людей і відповідної правової рівності.

Природно-правова концепція Цицерона становить собою класичний зразок концепції справедливості, що спирається на гуманістичні ідеали. У зв'язку з цим вчення Цицерона можна розглядати як логічну ланку переходу від філософського трактування справедливості, заснованого на принципах блага для всього громадянського співтовариства, до правової концепції, що базується на принципах гуманізму, універсалізму, егалітаризму. Проте застосування цих принципів у зв'язку із історичною зміною соціально-економічних укладів було ускладнено наявною господарчою практикою. Разом з цим бажання виявити детермінацію людського розвитку фактором справедливості мотивовано політично та економічно. Дослідження соціальної справедливості як чинника сталості людського розвитку залишається однією з фундаментальних і дискусійних проблем сучасної економічної теорії.

З точки зору, наприклад, неоліберальної теорії категоріальне визначення справедливості обмежується свободою індивідуума від держави. Вона поділяється ідеологами неолібералізму економістами Л. Мізесом, Ф. Хайеком, а також М. Фрідменом, які розглядали державне втручання в економіку як порушення природного економічного розвитку. Неолібералізм орієнтується на принципи рівності, де головним соціальним пріоритетом вважається індивідуальна свобода. З цієї точки зору свободу розглядають

як головну умову самореалізації індивідуума, що має свої власні цільові настанови.

Неоліберальне розуміння свободи — це можливість для кожного індивідуума забезпечити собі той рівень добробуту, який дозволяють йому власні зусилля. Неоліберальний підхід до свободи сформував у його представників і специфічне ставлення до рівності як соціальної цінності. З трьох видів рівності: особистої рівності, рівності можливостей та рівності результатів неолібералізм визнає два перші, які фактично ототожнюються. «Рівність можливостей, — за висловлюванням М. Фрідмена, — становить істотну складову частину свободи» [10, с. 16]. Негативно оцінюється в неоліберальній теорії такий новий вид рівності, як рівність результатів, що досягається під впливом розподільчих функцій державної політики. Представниками неоліберальної теоретичної течії не вважається економічно виправданим положення, коли свобода має бути забезпечена набором соціальних благ, необхідних для нормального розвитку особи, а отже, і для сталого людського розвитку. За словами Ф. Хайека, не може бути ніякої дистрибутивної справедливості. «Справедливість має сенс тільки як норма людської поведінки» [11, с. 92].

Із позицій неолібералів справедливим може бути такий розподіл, що є результатом дії неконтрольованих ринкових сил, а не цілеспрямованих дій держави. Фактично це означає, що неолібералізм дотримується тільки аристотелівського комунікативного змісту справедливості, тобто справедливості як чесності в стосунках вільного обміну товарами і послугами, і відкидає поняття дистрибутивної, розподільчої справедливості.

У сучасному суспільстві однією з розповсюджених теорій справедливості є лібералізм, який спирається на оновлену позицію «громадської угоди» І. Канта. В основу неокантіанського лібералізму покладена ідея обмінної справедливості на противагу дистрибутивній справедливості. Це означає, що справедливе суспільство можливо лише за умови надання кожному індивідууму максимальних можливостей для реалізації його права на вільний вибір професії та працевлаштування, що дає громадам досягти певного рівня добробуту. З точки зору лібералізму держава та розподільча справедливість можливі лише у випадку соціального захисту людей. Відповідно, коли держава виходить за ці мінімальні функціональні межі, права громадян заземлюються [12]. Дотримання цих теоретичних поглядів в умовах трансформаційних економік не створило достатніх умов для людського розвитку.

Проблему соціально справедливого розподілу благ у суспільстві намагався розв'язати Джон Ролз. В його роботі «Теорія справедливості» (1971 р.), зміст якої перероблявся впродовж багатьох років, глибоко проаналізовано широке коло питань розподільчої справедливості, що відрізняє її від інших підходів до вивчення справедливості. Відстоюючи думку розподільчої

справедливості, автор використовує удосконалену форму теорії громадського договору І. Канта і пропонує моральний підхід, альтернативний утилітаризму. Опоненти Дж. Ролза вважали, що він надав найвпливовішу з усіх теорій справедливості ХХ ст. Дж. Ролз стверджує поняття справедливості як чесності і пропонує принципи справедливого вибору, в межах яких обираються варіанти справедливого розподілу. Він вважав, що при певних обмеженнях завдяки його теоретичній моделі сторони у ході громадського переговорного процесу одержать перемогу над різними альтернативними підходами, зокрема лібертаріанськими та утилітаристськими.

Класичним стало егалітарне формулювання Дж. Ролзом поняття справедливості, де автор акцентує на таких аспектах: чесність, об'єктивність, рівні можливостей, подолання бідності, та на гарантіях їх реалізації через практику функціонування інститутів. Фундаментальним для справедливості, пише Дж. Ролз, є поняття чесності, що стосується чесних ділових відносин між особами, які співпрацюють або конкурують один з одним, як, наприклад, це відбувається у разі, коли йдеться про чесну гру, чесні змагання, чесну угоду. Питання про чесність виникає, коли вільні люди, які не мають влади один над одним, організують спільну діяльність і встановлюють або визнають правила, що визначають цю діяльність, і зумовлюють розподіл вигод та тягарів, що отримуються від неї. Сторони вважатимуть практику чесною, якщо, беручи участь у цій практиці, ніхто з них не почуватиметься ошуканим чи вимушеним підкорятися вимогам, які вони не вважають законними. Це значить, що кожна зі сторін має поняття про законні вимоги, прийняття яких сторони вважають розумним як для себе, так і для інших. Якщо розглядати принципи справедливості за описаним алгоритмом, то ці принципи і визначають такого роду концепцію [13].

Дж. Ролз пропонує два різні принципи справедливості. Перший — потребує рівності щодо основних прав та обов'язків; другий — стверджує, що соціальна і економічна нерівність, наприклад, у добробуті або у владі справедлива, якщо призводить до компенсуючих переваг для кожної людини і, зокрема, для менш забезпечених членів суспільства. Інтуїтивна ідея тут полягає в тому, що розподіл переваг має викликати бажання до співробітництва, включаючи тих людей, добробут котрих є нижчим. Тим самим Дж. Ролз констатує, що «Справедливість як чесність є прикладом, що має назву договірної теорії» [14].

Позиція Дж. Ролза критикувалась перш за все прихильниками лібертаристських теорій за його точку зору щодо розподільчої справедливості. Гострому засудженню піддалась робота Джона Ролза з боку Роберта Нозіка. Він вважає, що розподільча справедливість неминуче призведе до нерівності і порушенню прав людини. Всі блага, що отримує людина, можуть бути лише в процесі обміну. В історичному плані ця точка зору в певному плані є суперечливою.

Найбільш послідовним і фундаментальним опонентом Дж. Ролза є Амартія Сен — політичний філософ, нобелівський лауреат і автор класичної роботи «Ідея справедливості» (2009 р.). Наукова оригінальність роботи А. Сена полягає в тому, що він присвятив її видатному теоретикові політичної філософії та етики Дж. Ролзу і полемізує з ним. У своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Ролз, як підкреслено вище, намагався запропонувати моральну концепцію справедливості, альтернативну утилітаризму, і розглядав її крізь призму соціально-справедливого розподілу благ у суспільстві. Використовуючи кантівський підхід до теорії суспільного договору, Дж. Ролз формулює «справедливість як чесність» і дотримується трансцендентальної теорії справедливості, що почала розповсюджуватись в епоху Нового часу і має сьогодні чимало прихильників. Полемізуючи з Дж. Ролзом, А. Сен указує на очевидні відмінності власної точки зору від найбільш значимих у сучасній моральній та політичній філософії теорій справедливості. «Наприклад, відомий підхід Дж. Ролза до “справедливості як чесності” дає нам особливий набір “принципів справедливості”, які націлені виключно на встановлення “справедливих інститутів” (що дало можливість сформувати базову структуру суспільства), і при цьому підкреслюється, що поведінка людей повинна повністю відповідати вимогам коректної роботи цих інститутів. Відповідно до запропонованого у цій книзі підходу до справедливості доводиться, що надлишковою увагою до інститутів (з якими, як вважають, поведінка узгоджується певним чином), втрачається із виду саме життя, яким здатні жити люди, цим обумовлені деякі дуже важливі негаразди» [15, р. 75—86; 124]².

Інституціональна проблематика не випадково опинилась й у центрі уваги такого видатного економіста, як А. Сен. Усі концепції відомих дослідників проблем справедливості, в т.ч. й Дж. Ролза, виходили з трансцендентального підходу до аналізу цієї категорії, що ґрунтується на теорії суспільного договору. Трансцендентальна ідея, або трансцендентальний інституціоналізм, за термінологією А. Сена, виходить з робіт представників епохи Просвітництва: Гоббса, Локка, Руссо, Канта. Всі історичні концепції справедливості авторів Просвітництва були еволюційними за характером і націлені на пошук якогось абстрактного поняття справедливості та критерію досягнення свободи і розподілу благ (ресурсів). Цьому, безумовно, мали відповідати певні інститути. Предметом теорії трансцендентальної справедливості є ідеально справедливе соціальне побудоване суспільство. На протигагу А. Сен пропонує розглядати процес справедливості від «протилежаного», тобто через боротьбу з несправедливістю. «Виявлення відстороненої несправедливості не тільки спонукає нас замислитися про справедливість і несправедливість, але і є, як я доводитиму в цій книзі,

---

² Тут і далі переклад українською мовою В. Новікова.

центральним моментом теорії справедливості. У запропонованому тут дослідженні констатація несправедливості часто виступатиме як відправний пункт для критичного обговорення» [15, р. vii—viii].

Серед аргументів А. Сен використовує фактичне спостереження за поведінкою людини і доводить, що її вибір залежить від багатьох умов і тому не буває однозначним, а завжди є багатоваріантним. У зв'язку з цим автор заперечує можливість єдиної інтерпретації суспільного договору. Різні люди неоднаково розуміють його умови, що викликає й різні трактування поняття справедливості. У людей присутнє природне бажання усунути несправедливість, де дозволяє соціальна практика, то інститути при цьому не відіграють важливої ролі. Від них не вимагається виховувати почуття справедливої поведінки або дотримуватись етичних принципів. Тому природно побудовані інститути не є необхідним атрибутом досягнення справедливості. Подолати несправедливість можливо завдяки суспільному розумові, під яким розуміють суспільне обговорення між людьми з різною ідеологією і системою цінностей та із залученням раціональної аргументації, спрямованих на досягнення консенсусу відносно порівняльних оцінок [15, р. 75—86; 124].

Відмовляючись від застосування жорстких інституціональних рамок у розробці теорії справедливості, А. Сен виходить з ідеології суспільного договору, основи якої закладені ще в VIII ст. і розвинені у XX ст. зокрема, Кеннетом Джозефом Ерроу. Ідея його теореми, відома як Парадокс Ерроу, полягає в тому, що в рамках ординалістського підходу не існує методу об'єднання індивідуальних переваг для трьох і більше альтернатив, який задовольняв би деяким цілком справедливим умовам і завжди давав би логічно несуперечливий результат³.

Головним висновком цього твердження є заперечення інституціонального механізму, в рамках якого можливо сформулювати практичну теорію справедливості. Сутність підходів до справедливості в системі твердих координат, які не можуть задовольнити суспільні потреби, А. Сен ілюструє на прикладі ситуації з трьома підходами до поняття справедливості. Так, у роботі «Ідея справедливості» наводиться суперечка трьох підлітків (Ганни, Боба і Карли) про те, кому з них належить флейта:

«Ганна претендує на флейту, оскільки вона єдина з трьох дітей, хто вміє грати на ній (останні не заперечують цьому)... Якщо б не було всього, що ми знали, аргумент за те, щоб віддати флейту першій дитині, був би достатньо переконливим.

³ Ординалістська (порядкова) теорія корисності полягає в тому, що переваги індивідуума щодо запропонованих до вибору альтернатив, що неспроможні вимірюватися кількісно, а лише порівнюватися, тобто одна пропозиція гірше чи краще стосовно іншої. Протилежною цій теорії є кардиналістська (кількісна) теорія корисності.

...Боб... захищає своє право на флейту, вказуючи на те, що він єдиний із трьох дітей, хто настільки бідний, що у нього взагалі немає власних іграшок. Тому він міг би грати з флейтою (дві інші дитини погоджуються з тим, що вони заможніше, а тому добре забезпечені іграшками та розвагами). Якщо б ви вислухали тільки Боба і більше нікого, у вас був би обґрунтований аргумент за те, щоб віддати флейту йому.

...Карла... вказує на те, що вона багато місяців пильно працювала, щоб зробити флейту власними руками (інші підтвердять це), і як раз тоді, коли вона закінчила роботу, саме в цей момент, — скаржитися вона, — ці експропріатори прийшли, щоб спробувати відібрати у мене флейту.

Якщо б ви почули заяву лише однієї Карли, ви, ймовірно, були б схильні віддати флейту їй, визнаючи цілком зрозумілою претензію на володіння тим, що вона сама ж і зробила» [15, р. 13].

Коментуючи наведений текст, А. Сен говорить, що теоретики різних напрямів (наприклад, утилітарист, економічний егалітарист або лібертаріанець) можуть вибрати конкретний варіант, однак майже напевно кожен вважатиме правильним зовсім не те, що інший. Отже, на думку А. Сена, на основі трансцендентального методу не можна розділити позицію жодного з трьох претендентів на справедливість і сформулювати загальний її принцип. Цим самим А. Сен у белетристичній формі продемонстрував, що автори класичних теорій не дають практичних відповідей на проблему справедливості. У своїй праці він безкомпромісно констатує власну позицію: «...викладається теорія справедливості у широкому сенсі. Її мета — прояснити, як ми можемо підійти до питань зміцнення справедливості чи усунення несправедливості, а не пропонувати вирішення питань про природу досконалої справедливості. Це вказує на очевидні відмінності від найбільш значущих у сучасній моральній та політичній філософії теорій справедливості» [15, р. ix].

Полемізуючи з Дж. Ролзом, А. Сен указує на очевидні відмінності власної точки зору від найзначиміших у сучасній моральній та політичній філософії теорій справедливості. «Наприклад, відомий підхід Ролза до “справедливості як чесності” дає нам особливий набір “принципів справедливості”, націлених виключно на встановлення “справедливих інститутів” (що дало можливість сформувати базову структуру суспільства), і при цьому підкреслюється, що поведінка людей повинна повністю відповідати вимогам коректної роботи цих інститутів. Відповідно до запропонованого підходу до справедливості доводиться, що надлишковою увагою до інститутів (з якими, як вважають, поведінка узгоджується певним чином), втрачається із виду саме життя, яким здатні жити люди, цим обумовлені деякі дуже важливі негаразди» [15, р. xi]. Істотну користь у справі укріплення справедливості може принести застосування порівняльного методу, який значно ширше за теоретичний апарат суспільного договору, що накладає певні обмеження.

З концепції А. Сена можна зробити висновок, що демократична процедура грає першорядну роль у концепції справедливості. Проте це ставить його теорію у вразливе становище. Справа в тому, що публічне обговорення як спосіб подолання проблеми конкуруючих підстав справедливості передбачає певний порядок дійств, «гру за правилами», оскільки лише дотримання норм забезпечення дає легітимність прийнятим рішенням для всіх індивідів. Тому в тріаду публічного міркування, демократії та глобальної справедливості А. Сен включає в якості інструментів інституціональний фактор. Усупереч тому, що в запропонованому ним підході принципи справедливості визначаються не через інститути, а через життя і свободу людей, інститути все одно грають важливу інструментальну роль у встановленні справедливості. Разом із певними факторами індивідуальної та соціальної поведінки правильний вибір інститутів посідає критично важливе місце у зміцненні справедливості. Інститути роблять свій внесок у декількох випадках. Вони можуть безпосередньо впливати на життя людей, узгоджуючи їх життєдіяльність із розумно обґрунтованими цінностями. Інститути також важливі тому, що підтримують нашу здатність аналізувати запропоновані нами цінності та пріоритети, особливо коли є можливість публічного обговорення [15, р. xii—xiii]. Досконалої глобальної справедливості можна досягти завдяки справедливому комплексу інститутів (навіть якби щось подібне можна було визначити, як підкреслює А. Сен), що склало б підстави для наявності суверенної глобальної держави. Але за відсутності останньої питання глобальної справедливості трансценденталістам видаються нерозв'язуваними. «Теорія справедливості, як вона формується у панівному нині трансцендентальному інституціоналізмі, зводить багато найважливіших питань справедливості до порожньої риторики, навіть якщо вона визнається “благомірною”» [15, р. 26].

У справедливості трансцендентального інституціоналізму майже немає місця для реалізації загальних принципів гуманної поведінки. Це обмеження є ілюстрацією того, що багато в чому доводиться відхилитися від панівних теорій справедливості. Критичність А. Сена та намагання оживити теорію справедливості можна вважати більш практичною та наближеною до нагальних проблем, ніж концептуальні тези «справедливості як чесності».

Реальне життя передбачає постійні компроміси, справедливість у кожному випадку індивідуальна. Для досягнення цілей теорії на практиці жорстку інституційну конструкцію має замінити демократичний процес громадського обговорення.

На думку А. Сена, теорія справедливості, що може послужити основою для практичного міркування, повинна включати методи оцінки того, як зменшити несправедливість і зміцнити справедливість, а не тільки прагнути до опису цілковито справедливих суспільств, чим переважно і займа-

ються багато теорій справедливості в сучасній політичній філософії. «Два ці завдання — виявлення цілком справедливих типів пристрою та визначення того, чи зміцнить та чи інша соціальна зміна справедливість, пов'язані одна з одною певними мотивами, однак аналітично вони все одно залишаються різними» [15, р. ix].

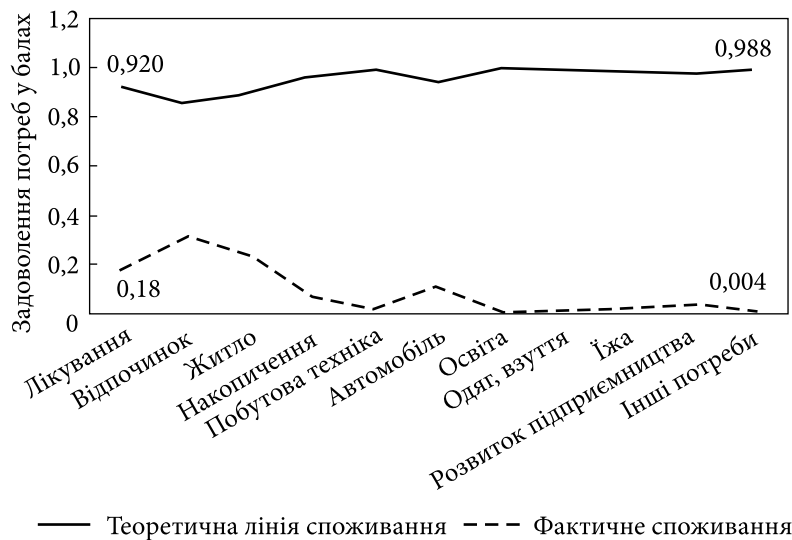
Певне подолання неузгодження у такій складній соціосистемі, як справедливість, природа котрої пов'язана з людськими потребами і знаходиться у сфері почуттів, можливо через застосування методології м'якого моделювання [16, с. 7].

Теорія м'якого моделювання — це інструмент, що дає можливість робити висновки загального характеру без знання точного виду функцій. Його результати, хоч і мають обмежене значення, проте використовуються для визначення якісних ефектів, нових тенденцій та концептуальних положень. Цей підхід можна застосовувати для оцінки соціальної ситуації з точки зору критерію справедливості та визначення вектора її розвитку⁴. Для цього скористаємося моделлю, яка дає змогу визначити задоволеність потреб населення. При цьому слід вважати, що задоволеність (u) може бути виміряно експертним шляхом та виражено 10-бальною системою оцінок [17, с. 179]. Економічна поведінка людей ініціюється незадоволеністю, тобто почуттям, протилежним задоволеності, і може бути виражена такою формулою:

$$U = 1,585^{-u}, \quad (1)$$

де U — показник споживчої поведінки населення, що характеризує кількісну оцінку справедливості; $1,585^{-u}$ — основа ступеня оцінки задоволення (або незадоволення) потреб населення. Основу ступеня підібрано таким чином, щоб незадоволеність змінювалася від 1 до 0,01 при зміні задоволеності від 0 до 10 балів [17, с. 179]. Використовуючи зазначену формулу, на основі статистичних матеріалів розраховані фактичні та теоретичні тренди, що характеризують споживчу поведінку та економічну рівність населення (рис. 1).

⁴ «Значний інтерес становлять проблеми прогнозу систем», які «мають нелінійний характер... Для вирішення цих проблем ... розглядаються можливості, варіанти та деякі результати застосування "м'якого" моделювання. Головною особливістю "м'якого" моделювання є спрямованість на розробку понятійного апарату для недобре формалізованих областей знання з використанням щодо простих математичних моделей» (Фергюсон Н. Б., Канин А. Т. Применение «мягкого» моделирования для прогнозирования эволюции технических систем. URL: https://high-way.ucoz.ru/_ld/0/30____.pdf); «.. м'яке моделювання становить особливу цінність для вирішення змістовних текстових завдань, і тому його часто називають ще текстовим моделюванням, тому що відправною точкою роботи з моделювання стає текст, що описує явище, процес чи об'єкт» (Губенков А. Н., Федорова О. С. Мягкое математическое моделирование реальных объектов и процессов». Вестник СГТУ. 2012. №1 (69). Вып. 1. С. 7—14).

Рис. 1. Оцінка нерівності у сфері споживання населення за 2020 р.

Джерело: розраховано за матеріалами статистичного збірника «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2020 року)». Табл. № 16, с. 60. Київ, 2020.

На малюнку дана динаміка потреб низькодоходних верств населення за 2020 р. та динаміка максимізації задоволеності їх потреб з метою досягнення рівності та справедливості, яка представлена теоретичною лінією споживання. Співвідношення теоретичної та фактичних ліній показує глибину нерівності у забезпеченні основних потреб населення, що віддаляє можливість уникнути небажаних наслідків несправедливого розвитку соціально-економічних відносин.

Висновки. Рух у напрямку стійкого людського розвитку передбачає прагнення до стабільності не будь-якого стану суспільства, а лише такого, що розширює і забезпечує рівність можливості — важливого імперативу концепції справедливості. Отже, несправедливий розвиток, за логікою, не може бути стійким. Поєднання понять стійкості і рівності можливостей змушує аналізувати їх крізь призму дотримання соціальної справедливості. Ідея справедливості відіграє важливу роль у взаємозв'язку між стійким людським розвитком і рівністю можливостей, пошуку позитивної синергії між цими поняттями.

Зараз питання справедливості знаходяться у центрі академічної уваги. До останнього часу при оцінці справедливості домінувала концепція утилітаризму — напрям, що ставить в основу людського розвитку максимізацію корисності. Ця методологія була піддана обґрунтованій критиці провідними світовими вченими. Складні соціально-економічні процеси, що обертаються сьогодні, швидше за все, свідчать про необхідність перена-

лаштування теорії справедливості з метою наближення її до реальності. У колі новацій слід згадати оцінку впливу людської поведінки на здатність інститутів підтримувати справедливий підхід до людського розвитку. Така позиція видається продуктивною. На практиці жорстку інституційну конструкцію досягнення справедливості, за поглядом А. Сена, повинен замінити демократичний процес публічного обговорення, заснований на порівнянні. Спираючись на традицію, пов'язану з іменем А. Сміта, ключ до вирішення проблеми справедливості, відповідно до концепції А. Сена, вбачається у громадських порядках, що базуються на процедурі соціального вибору. Йдеться про необхідність постійного обговорення, зіставлення та ранжування пріоритетів на противагу орієнтації на одноразово створений інституційний устрій. Питання оцінки соціальної справедливості — одні з найменш визначених. Справедливість отримує позитивний прояв завдяки системі цінностей, природа яких пов'язана з людськими потребами і які знаходяться у сфері почуттів, свідомості та підсвідомості. З тенденцією до ескалації соціальної нестійкості порівняння різних шляхів заради досягнення справедливого розвитку стає все більш затребуваним. Проте існує розбіжність між запропонованим підходом до розуміння стратегії реалізації справедливості та вибором методів, що забезпечує пов'язаність показників соціального вибору. Цьому деякою мірою може сприяти застосування методології м'якого моделювання. У статті використано фрагмент такого підходу для оцінки розриву у рівні споживання між фактичним і потенційно справедливим споживанням. Діапазон точок зору, які можливо використати для аналізу, ранжування та впорядкування справедливості може виявитися дещо ширшим, що робить доступнішим застосування етичної моделі справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доклад о человеческом развитии 2011. Устойчивое развитие и равенство возможностей: Лучшее будущее для всех. ПРООН. 26 с. URL: human-development-report-2011-russian-summary.human-development-report-2011-russian-summary (дата звернення: 05.07.2022).
2. Мамонов І. Поняття «сталий людський розвиток»: управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 3. С. 28—35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2013_3_6 (дата звернення: 12.07.2022).
3. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи. НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019. 350 с.
4. Шелевер Н. В. Принцип соціальної справедливості в конституційному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса: Одеський держ. ун-т внутрішніх справ. 2020. № 3. С. 33—38. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34266> (дата звернення: 25.12.2022).
5. Булгаков В. В., Булгакова Д. В. Понятие «справедливости» на исторических этапах развития общества. *Вестник ТГУ*. 2012. Вып. 5 (109). С. 325—328.

6. Пионткевич Л. Ю. Проблема справедливости в социальной философии. *Философия и общество*. 2009. Вып. 2 (54). С. 100—109.
7. Петренко М. О. Гідність людини в контексті справедливості. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 3 (18). URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_03\(18\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_03(18)/index.html) (дата звернення: 02.08.2022).
8. Смит А. Теория нравственных чувств. Москва: Республика. 1997. 351 с. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/ehtika_i_ehstetika/smit-teoriya-nravstvennykh-chuvstv (дата звернення: 17.08.2022).
9. Зайцев С. А. К вопросу о понятии справедливости. *Вестник ОМГУ*. 1999. Вып. 4. URL: <https://omsu.ru:8443/vestnik/articles/y1999-i4/a148/article.html> (дата звернення: 14.06.2022).
10. Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. М., 2003. 41 с. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=113301&page=16> (дата звернення: 06.04.2022).
11. Хайек Ф.А. фон. Познание, конкуренция и свобода. Антология сочинений. М., 1999. URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_bibl_68912/ (дата звернення: 28.04.2022).
12. Нозик Р. Анархия, государство и утопия [Аннотация]. ИРИСЭН, 2019. 424 с. URL: <https://www.sotsium.ru/politologiya/anarhiya-gosudarstvo-i-utopiya.html> (дата звернення: 21.04.2022).
13. Ролз Дж. Справедливость как честность (гл. V). URL: <https://gtmarket.ru/library/articles/2663> (дата звернення: 09.03.2022).
14. Ролз Дж. Теория справедливости. Ч. 1. Теория. Гл. 1. Справедливость как честность. §3. Основная идея теории справедливости. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/6642/6643> (дата звернення: 18.03.2022).
15. Sen A. *The Idea of Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2009. 497 p.
16. Вайдлих В. Социодинамика. Системный подход к математическому моделированию в социальных науках. Москва: Либроком, 2009. 478 с.
17. Вугальтер А. Л. Фундаментальная экономика. Динамика. Москва: Экономика, 2007. 371 с.

REFERENCES

1. Human development report 2011. Sustainable development and equal opportunities: A better future for everyone (2011). United Nations Development Programme. <http://human-development-report-2011-russian-summary> [in Russian].
2. Mamonov, I. (2013). The concept of «sustainable human development»: the managerial aspect. *State administration and local self-government*, 3. http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2013_3_6 [in Ukrainian].
3. Economic efficiency vs social justice: Ukraine's development priorities at the stage of overcoming the crisis (2019). NAS of Ukraine. Section of Social Sciences and Humanities. Kyiv [in Ukrainian].
4. Shelever, N. V. (2020). The principle of social justice in constitutional law. *South Ukrainian legal journal*, 3. Odesa State University of Internal Affairs. Odesa. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34266> [in Ukrainian].
5. Bulgakov, V. V., & Bulgakova, D. V. (2012). The concept of «justice» at the historical stages of the development of society. *Herald of TGU*. 5(109) [in Russian].
6. Piontkевич, L. Y. (2009). The problem of justice in social philosophy. *Philosophy and society*, 2 (54) [in Russian].

7. Petrenko, M. O. (2013). Human dignity in the context of justice. *State administration and local self-government*, 3(18). [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_03\(18\)/index.html](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2013/2013_03(18)/index.html) [in Ukrainian].
8. Smit, A. (1997). Theory of Moral Sentiments. https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/ehatika_i_ehstetika/smit-teoriya-nravstvennykh-chuvstv [in Russian].
9. Zayitsev, S. A. (1999). On the question of the concept of justice. *Herald OMSU*, 4. <https://omsu.ru:8443/vestnik/articles/y1999-i4/a148/article.html> [in Russian].
10. Friedman, M., & Hayek, F. (2003). About freedom. <https://booksonline.com.ua/view.php?book=113301&page=16> [in Russian].
11. Hayek, F. A. von. (1999). Cognition, competition and freedom. Anthology of essays. https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_bibl_68912/ [in Russian].
12. Nozick, R. (2019). Anarchy, State and Utopia (Abstract). IRISEN. <https://www.sotsium.ru/politologiya/anarhiya-gosudarstvo-i-utopiya.html> [in Russian].
13. Rolz, Dz. (1971). Justice as Honesty. <https://gtmarket.ru/library/articles/2663> [in Russian].
14. Rolz, Dz. (1999). Theory of justice. Part 1. Theory. Ch. 1. Justice as honesty. § 3. The main idea of the theory of justice. <https://gtmarket.ru/library/basis/6642/6643> [in Russian].
15. Sen, A. (2009). The Idea of Justice. The Belknap Press of Harvard University Press, 497 p.
16. Weidlich, W. (2009). A systematic approach to mathematical modeling in the social sciences. Moscow: Librocom [in Russian].
17. Vugal'ter, A. L. (2007). Fundamental economics. Dynamics. Moscow: Economy [in Russian].

Стаття надійшла до редакції журналу 10.08.2022

Valerii Novikov, Dr. Sc. (Economics), Prof.

Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60

E-mail: valery.economy@ukr.net

ORCID: 0000-0001-5892-815X

Scopus ID: 57221437748

THE ETHICAL PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE PROMOTION OF THE CONCEPT OF HUMAN DEVELOPMENT

Justice is one of the concepts that are most often used in modern Ukrainian political and scientific discourse. The phenomenon of justice is complex and multifaceted and characterizes the entire system of social relations in all the diversity of its specific manifestations in the field of promoting the concept of human development. Since ancient times, justice has been one of the main subjects of scientific research by sociologists, economists, and philosophers of Western and Eastern European countries. Now, there are several interpretations of this notion. One of the most widespread is the definition of justice from the theoretical standpoint of the so-called “transcendental institutionalism”, which is the basis of the works of many famous theoreticians. Within this trend, there are competing points of view regarding approaches to the realization of justice. The concept of utilitarianism, which was widespread in the second half of the 20th century, has its adherents, in respect of the fair content of human development, even in our time.

The article defends the logical construction of justice, which is at the intersection of economic theory and moral philosophy. Based on the tradition associated with Adam Smith's classic political economy, it is grounded on the procedure of public choice, comparison and

ranking of priorities. Continuous improvement and regulation of human development processes are opposed to the established rigid institutional approach that underlies the contract theory. The aim of the study is to reveal justice as a concept that contains requirements for adequacy of its theoretical interpretation to the practical role regarding individuals upholding their rights. The novelty is substantiating of the constructive significance of justice as an ethical category and the proximity of its democratic procedures to the real-life problems of people, which gives it priority over other similar scientific currents and concepts of liberal democratic orientation. The method of comparative analysis of definitions of social justice in the course of its evolutionary development is applied.

Tools for soft modeling of socially fair consumption of goods and services by different income groups of the population are proposed.

Keywords: justice, ethical economy, philosophy of law, social choice, transcendental institutionalism.